

Císařská diplomatika ve středověku IV

Vývoj královské resp. císařské kanceláře II. Královská resp. císařská kancelář v pozdním středověku. Edice královských a císařských listin 1273–1493.

Královská resp. císařská kancelář v pozdním středověku

Pokud jde o formální vedení kanceláře, zůstala zachována trojice arcikancléřů. Došlo však k výměně na postu arcikancléře pro Burgundsko, když římský král Jindřich VII. Lucemburský roku 1308 tento úřad spojil s hodností trevírského arcibiskupa, jímž byl v té době jeho bratr Balduin (1307–1354).

Nejvýznamnějším z trojice arcikancléřů byl ovšem nadále mohučský arcibiskup – arcikancléř *per Germaniam*. Tento nejvýznamnější říšský prelát a zároveň první z kurfiřtů se v průběhu doby snažil získat reálný vliv na chod kanceláře; především tím, že se chtěl podílet na jmenování dvorského kancléře.

Když se po ukončení interregna na římsko-německém trůnu v rychlém sledu vystřídala série panovníků z několika dynastií, které snily o udržení královské koruny ve svém rodu po vzoru Štaufů (Habsburkové, Nassavští, Lucemburkové, Wittelsbachové), bylo potřeba si zavázat okruh mocných knížat, která měla právo královské volby – kolegium sedmi kurfiřtů, které se definitivně konstitovalo po polovině 13. století. Mezi nimi zaujímal přední postavení tři duchovní kurfiřtové – arcibiskupové v Mohuči, Trevíru a Kolíně.

A právě duchovním kurfiřtům noví panovníci vystavili nejrůznější privilegia, aby si dlouhodobě zajistili jejich přízeň. Mezi jiným se jednalo také o různá práva, spojená s jejich arcikancléřskou hodností (v případě Trevíru tedy až po roce 1308). Na prvním místě přirozeně šlo o práva mohučského arcibiskupa jako arcikancléře pro Německo. V roce 1298 král Albrecht I. Habsburský udělil mohučským arcibiskupům právo jmenovat dvorského kancléře; v roce 1308 Jindřich VII. Lucemburský toto právo potvrdil a dále rozšířil, když mohučským arcibiskupům povolil dvorského kancléře také odvolávat. V praxi se ovšem obě privilegia neprosadila a dvorského kancléře si i nadále vybíral římský král sám.

Karel IV. po své poněkud sporné volbě roku 1346, kdy byl zvolen jako kurií protežovaný protikrál proti císaři Ludvíku IV. Bavorovi, všem třem vicekancléřům potvrdil a dále rozmnožil jejich práva. Kolínskému a trevírskému arcibiskupovi Karel přiznal právo jmenovat kancléře pro Itálii resp. Burgundsko, což byly na krátkodobě obnovené prázdné funkce; naproti tomu mohučskému arcibiskupovi Karel potvrdil jen nominální práva, zatímco právo jmenovat nejvyššího kancléře si vyhradil pro sebe. Během Karlovy vlády nicméně došlo i k redukci pravomocí kolínského a trevírského arcibiskupa, což završila Karlova Zlatá Bula z roku 1356. V ní sice bylo potvrzeno postavení tří duchovních kurfiřtů jako arcikancléřů, ale pouze s čestnými pravomocemi a bez jakékoliv praktické náplně.

Karlova Zlatá Bula byla sice formálně až do roku 1806 „ústavou“ Svaté říše římské, nicméně mohučští arcibiskupové se s jejím textem nehodlali zcela smířit a nadále se pokoušeli svému arcikancléřství zajistit reálnou náplň. Pokusili se o to např. za slabé vlády wittelsbašského vzdorokrále Ruprechta Falckého, a pak především po opětovném nástupu Habsburků na trůn v roce 1438. Mohučští arcibiskupové se tehdy snažili uplatnit vliv na obsazení hodnosti kancléře i dalšího kancelářského personálu, což se v obou případech nepodařilo – oba králové si dokázali prosadit své lidi. Po nástupu Friedricha III. na římský trůn v roce 1440 se mohučskému arcibiskupovi Dětrichu Schenkovi z Erbachu

podářilo prosadit, aby Friedrich odstabil někdejšího Zikmundova a Albrechtova kancléře Kašpara Šlika a úřad dvorského kancléře nakonec svěřil trevírskému arcibiskupu Jakubu Sierckovi. Kancelář se tak dostala pod silný vliv kurfiřtského kolegia, čemuž Friedrich čelil tím, že si alespoň ponechal samostatnou kanceláře pro své dědičné země, o jejímž obsazení rozhodoval sám. Již roku 1443 se mu navíc podařilo znovu prosadit Kašpara Šlika do úřadu říšského kancléře, čímž opět získal kontrolu i nad říšskou kanceláří.

Také dva Šlikovi nástupci byli vybráni císařem, nicméně v letech 1471–1475 se mohučský arcibiskup Adolf II. Nassavský (1461–1475) stal dočasně sám dvorským kancléřem. Po jeho smrti Friedrich nad kanceláří opět získal kontrolu, nicméně za vlády Friedrichova syna Maxmiliána I. (vládl od roku 1486 jako král po boku svého otce – císaře, od roku 1493 pak samostatně, † 1519) získal mohučský arcibiskup Bertold z Hennebergu (1484–1504) opět vliv na obsazování kancléřského úřadu a v letech 1494–1502 se sám stal dvorským kancléřem. Bertold začal říšskou dvorskou kancelář přetvářet na orgán říše, do značné míry nezávislý na panovníkovi, na což Maxmilián reagoval vyčleněním tzv. dvorské kanceláře z kanceláře říšské. Tato nová dvorská kancelář splynula s Friedrichem III. založenou zeměpanskou kancelář pro rakouské země a vyřizovala jak zeměpanskou agendu, tak politickou korespondenci panovníka. Po ukončení kancléřství Bertolda z Hennebergu Maxmilián dvorskou kancelář opět sloučil s kanceláří říšskou, nad kterou nyní znovu získal vliv, aniž by přitom obnovil zeměpanskou kancelář pro rakouské země. Spory mezi habsburskými císaři a mohučskými arcibiskupy o vliv v říšské kanceláří pak pokračovaly po celé 16. a na počátku 17. století.

Od arcikancléřů a otázky jejich reálného vlivu na chod kanceláře se však přesuňme k vlastnímu personálu kanceláře. Tu reálně vedl zpravidla dvorský kancléř, společný pro Německo, Itálii i Burgundsko (privilegium Karla IV. pro kolínské a trevírské arcibiskupy, že mohou jmenovat kancléře pro Itálii a Burgundsko, zůstalo jen „na papíře“). Zatímco za Ludvíka Bavora šlo o nižší duchovní, za Lucemburků opět převažovali biskupové. Nejvýznamnějším kancléřem Karla IV. byl litomyšlský a olomoucký biskup **Jan ze Středy** (kancléřem 1353–1374, po jeho odchodu z úřadu nebyla hodnost kancléře obsazena a kancelář vedl vždy jeden z protonotářů). Prvním kancléřem Václava IV. byl míšeňský biskup a pražský arcibiskup **Jana z Jenštejna**, který však již roku 1384 upadl do nemilosti panovníka a v následujících letech s ním král měl velmi vyhrocené spory. Z Jenštejnových následovníků v úřadu jmenujme především Václavovi plně oddané preláty lubušského probošta **Jana řeč. Hánek z Prahy** a vyšehradského probošta a antiochijského patriarchu **Václava Králíka z Buřenic**. Kancléřem vzdorokrále Ruprechta Falckého byl po celou dobu špýrský biskup **Raban z Helmstattu**.

Za Zikmunda Lucemburského se v roli kancléře uplatnili také uherští biskupové: ostrihomský arcibiskup **Jan z Kanizse** a později záhřebský biskup **Jan z Alben**; mezi nimi působil jako říšský kancléř **pasovský biskup Jiří z Hohenlohe**. Po těchto třech prelátech, na sklonku Zikmundova života došlo však k zásadní změně, když se dvorským kancléřem stal poprvé laik – již zmíněný měšťan **Kašpar Šlik z Chebu**.

Šlikova pozoruhodná kariéra v kanceláří započala asi roku 1415, kdy byl nejprve prostým písařem, pak notářem, sekretářem, protonotářem a vicekancléřem. Jako vicekancléř vedl Zikmundovu kancelář v době římské jízdy (1431–1433), které se kancléř Jan z Alben ze zdravotních důvodů nezúčastnil. V červnu 1433, po Zikmundově císařské korunovaci, byl Šlik v Římě jmenován kancléřem. V posledních čtyřech letech Zikmundova života se stal nejen hlavou kanceláře, ale také nejbližším císařovým důvěrníkem, předním diplomatem a politikem, který měl být vzhledem k neurozenému původu a závislosti na panovníkovi loajálním vykonavatelem císařovy vůle. Zpravidla tomu tak skutečně bylo; Šlik se však dokázal rychle ve vysoké politice zorientovat a v závěru Zikmundovy vlády zastával do značné míry vlastní politickou linii. Šlikova pozice byla natolik pevná, že jej navzdory kurfiřtským protestům svým kancléřem jmenoval i Albrecht II. a nakonec po krátkém trevírském

intermezzu také Friedrich III. Šlik nicméně své postavení v čele kanceláře využíval také k systematickému budování vlastní kariéry a postavení své rodiny – k čemuž používal mj. listinná falza, která zřejmě začal produkovat na samém sklonku Zikmundovy vlády. Jeho falzátorská činnost patrně vyvrcholila až za vlády Friedricha III. vystavením dvou falz znějících na císaře Zikmunda a udělujících Šlikům status říšského hraběte. Listiny o povýšení do hraběcího stavu byly tak okatým překroucením daleko skromnější reality, že je Šlik prakticky nevyužíval a postavení hraběte si za svého života nenárokoval; úspěšně tak ovšem učinili jeho synovci kolem roku 1500.

Na sklonku Šlikova působení v hodnosti dvorského kancléře Friedricha III. došlo k ne zcela objasněné roztržce mezi kancléřem a panovníkem, která sice nevedla ke Šlikovu formálnímu odvolání, ale již asi rok před smrtí Šlik de facto ztratil vliv na chod kanceláře.

Po Šlikově smrti roku 1449 byla hodnost dvorského kancléře téměř deset let neobsazena. Teprve na konci roku 1458 se kancléřem stal další laik, původem göppingenský měšťan a vídeňský právník **Ulrich Weltzli**, po jehož smrti v roce 1462 následoval po dvouleté vakanci opět duchovní, **pasovský biskup Oldřich**, po jehož kancléřství se vedení kanceláře na krátkou dobu ujal byrokraticky založený **císař Friedrich III. osobně (1470/1471)**. Jak již víme, následovalo čtyřleté působení mohučského arcibiskupa a arcikancléře *per Germaniam* **Adolfa II. Nassavského** v hodnosti dvorského kancléře (1471–1475), které bylo nakonec opět nahrazeno modelem **osobního vedení kanceláře samotným císařem** ve spolupráci s předním **protonotářem, Janem Waldnerem**. Tento stav již vydržel až do Friedrichovy smrti. Osobní vedení kanceláře císařem se mimo jiné odráží v podobě mandačních a mandačně-koncepčních poznámek Friedricha III., mezi nimiž nyní výrazně převažují poznámky typu *ad mandatum proprium domini imperatoris*.

Od formálního a faktického vedení kanceláře se přesuňme o patro níž – k personálu, který se soustavně věnoval expedování císařských listin. Výše jsem zmínil, že Kašpar Šlik byl v rámci své kariéry také **vícekancléřem**. Tato speciální hodnost byla obsazována jen příležitostně, a to právě od Zikmundovy vlády; především pak tehdy, když kancléř nebyl schopen se věnovat reálné správě kanceláře.

Pokud nebyla obsazena hodnost vícekancléře, stáli pod kancléřem hodnostně nejvýše **protonotáři**. Jednalo se o osoby, podílející se někdy na koncipování listin, především však na kontrole správnosti konceptů. Proto se muselo jednat o osoby, požívající maximální důvěru panovníka. Za silných kancléřů se však jednalo především o oddané služebníky kancléře, na němž byli zcela závislí. Proto např. nepřekvapuje zapojení protonotáře Marquarda Brisachera do Šlikovy falzátorské činnosti.

Notáři, sekretáři a písaři se věnovali koncipování listin (notáři), resp. tvorbě čistopisu dle kontrolovaných konceptů (písaři). Nejméně jasná je role sekretářů. Dnes se obvykle předpokládá, že šlo o určitý „výše postavený“ typ notářů, podílejících se na stylizování písemností vzniklých v rámci dvorské rady a císařova kabinetu (politická a osobní korespondence panovníka, různé záznamy z politických a diplomatických jednání etc.).

Registrátoři měli na starosti zapisování listin do register; jejich jména známe z registraturních poznámek na rubu listin; soustavněji od doby Karla IV.

Od doby Karla IV. se v kanceláři uvádí také **sigilátor** a **korektor**, v 15. století pak ještě **taxátor** a kancelářský sluha.

Přesto byla královská/císařská kancelář vždy nesrovnatelně menší, než papežská kancelář v téže době. Např. za Friedricha III. se uvádí jako kompletní stav pouhých 15 osob, což ostře kontrastuje

s mnohasetčlenným sborem kancelistů v apoštolské kanceláři a dalších centrálních kuriálních úřadech.

Malou kanceláří ovšem v pozdním středověku disponoval **říšský dvorský soud**, jehož listiny byly koncipovány **písařem dvorského soudu** (*Hofgerichtsschreiber*) a pečetěny zvláštní pečeti dvorského soudu (*Hofgerichtssiegel*).

Během vlády Lucemburků došlo k personálnímu splynutí kanceláře římských králů a císařů s českou královskou kanceláří, která za Karla IV., Václava ani Zikmunda – ba ani Albrechta II. – vůbec neexistovala. Naproti tomu Zikmund disponoval dvěma samostatnými uherskými kancelářemi a Friedrich III. zřídil zvláštní zeměpanskou kancelář pro rakouské dědičné země.

Edice královských a císařských listin 1273–1493.

Pro dobu pozdního středověku odpadá edice MGH Diplomata, která má být dovedena až do roku 1272. Přesto je část pozdně středověkých císařských listin vydána diplomatařovou formou v rámci **MGH**, a sice v řadě Leges, oddělení **Constitutiones et acta publica (MGH Const)**. V této řadě jsou vydávány ty císařské listiny, které mají charakter normativních pramenů – privilegií, „dekretů“ či obsáhlejších „zákoníků“. Zatím jsou pro pozdní středověk vydány svazky 3 až 6/2/3 (1273–1335), a pak svazky 7–11 (pro prvních deset let vlády Karla IV. 1346–1356).

Další důležitou edicí, přinášející císařské listiny a listy pozdního středověku, je ediční podnik **Deutsche Reichstagsakten (DRTA či RTA)**, vydávající písemné prameny k jednotlivým **dvorským sjezdům**, z nichž se postupně vyvinuly tzv. **obecné sněmy**, resp. **říšské sněmy**. Tato edice se zaměřuje na písemnosti, spojené se svoláním, diplomatickou přípravou, průběhem a usneseními jednotlivých sněmů, přičemž přináší jak mandáty a listy panovníků, tak také korespondenci říšských knížat, šlechty a měst a samozřejmě i písemnosti sněmů samotných. Přestože panovnické písemnosti zde obvykle představují menšinu, jedná se mnohdy o nejrozsáhlejší edici politické korespondence jednotlivých panovníků. Edice DRTA je vydávána až od vlády Václava IV., ze které je dochováno poměrně velké množství písemností k dvorským sjezdům/obecným sněmům. Edice je dosud komplexně zpracována do vlády Albrechta II. včetně, avšak zatím jen mezerovitě pro dobu Friedricha III. a Maxmiliána I. (ediční řada pak pokračuje dále do novověku).

Zvláštní ediční řada je spojena s listinami dvorského soudu, které jsou publikovány v registové formě: **Urkundenregesten zur Tätigkeit des deutschen Königs- und Hofgerichts bis 1451**. Tato řada má sice být dovedena až do roku 1451, prozatím však zasahuje s mezerami asi do poloviny vlády Ruprechta Falckého (1406).

Navzdory těmto edičním podnikům zůstává nejdůležitějším edičním podnikem pro pozdně středověké císařské listiny a listy registová edice **Regesta Imperii (RI)**. S její historií jsme se již stručně seznámili v oddíle o raně a vrcholně středověké císařské diplomacie. Pro pozdní středověk je tato ediční řada zpracována dosud velmi mezerovitě. Zatímco u některých panovníků existují relativně kompletní svazky se stručnými registry z 19. nebo z 20. století (např. RI VIII – Karel IV., RI XI – Zikmund, RI XII – Albrecht II.), u jiných panovníků jsou jejich registáře teprve zpracovávány, anebo nově přepracovány (Jindřich VII. Lucemburský, Ludvík IV. Bavor, Zikmund, Friedrich III., Maxmilián I.). Největší mezeru v pozdním středověku představují dosud chybějící regesta Václava IV., což jen částečně vyvažuje český registový katalog *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.*

(omezený na české archivy a zatím ani zdaleka nedokončený). Přesnou představu o struktuře a podobě jednotlivých svazků lze získat z portálu www.regesta-imperii.de.

Edice register a formulářových sbírek byly zmíněny přímo ve výkladu o vnitřních písemnostech říšské kanceláře.

POUŽITÁ A DALŠÍ DOPORUČENÁ LITERATURA

ERBEN, Wilhelm – SCHMITZ-KALLENBERG, Ludwig – REDLICH, Oswald: *Urkundenlehre. I. Teil. Allgemeine Einleitung zur Urkundenlehre von Oswald Redlich. Die Kaiser- und Königsurkunden des Mittelalters in Deutschland, Frankreich und Italien von Wilhelm Erben*. München – Berlin 1907.

BRESLAU, Harry: *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*. 1–2. Reprint 2. vydání. Berlin 1969.

BANSA, Helmut: *Studien zur Kanzlei Kaiser Ludwigs des Bayern vom Tag der Wahl bis zur Rückkehr aus Italien (1314-1329)*. Kallmünz 1968.

LINDNER, Theodor: *Das Urkundenwesen Karls IV. und seiner Nachfolger (1346–1437)*. Stuttgart 1882.

TADRA, Ferdinand: *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu lucemburského Jana, Karla IV. a Václava IV. (1310–1420). Příspěvek k diplomatice české*. Praha 1892.

KLAPPER, Joseph: *Johann von Neumarkt, Bischof und Hofkanzler. Frührenaissance in Böhmen zur Zeit Kaiser Karls IV*. Leipzig 1964.

HLAVÁČEK, Ivan: *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatie*. Stuttgart 1970.

WELTSCH, Ruben Ernest: *Archbishop John of Jenstein (1348-1400). Papalism, Humanism and Reform in Pre-Hussite Prague*. The Hague et al. 1968.

BUJNOCH, Josef: *Johann von Jenstein*. In: *Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder* 3. Hg. v. Karl Bosl. München – Wien 1978, s. 77–90.

MORAW, Peter: *Kanzlei und Kanzleipersonal König Ruprechts*. In: *Archiv für Diplomatik* 15, 1969, s. 428–531.

FORSTREITER, Erich: *Die deutsche Reichskanzlei und deren Nebenzkanzleien unter Kaiser Sigismund von Luxemburg. Das Kanzleipersonal und dessen Organisation. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Reichskanzlei im späten Mittelalter*. Wien 1924 (netištěná disertace).

FORSTREITER, Erich: *Simon Amman von Asparn. Ein Niederösterreicher als Notar in der deutschen Reichskanzlei Kaiser Sigmunds von Luxemburg*. In: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, Neue Folge 21/2, 1928, s. 112–139.

ERKENS, Franz-Rainer: *Über Kanzlei und Kanzler König Sigismunds. Zum Kontinuitätsproblem in der deutschen Königskanzlei unter dem letzten Luxemburger*. In: *Archiv für Diplomatik* 33, 1987, s. 429–458.

SCHWEDLER, Gerald: *Georg von Hohenlohe (1423): Bischof von Passau, Reichskanzler und Diplomat*. In: *Passauer Jahrbuch* 56, 2014, s. 29–55.

DVOŘÁK, Max: *Die Fälschungen des Reichskanzlers Kaspar Schlick*. In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 22, 1901, s. 51–107.

PENNRICH, Alfred: *Die Urkundenfälschungen des Reichskanzlers Kaspar Schlick nebst Beiträgen zu seinem Leben*. Gotha 1901.

HUFNAGEL, Otto: *Kaspar Schlicks letztes Hervortreten in der Politik nebst einem kritischen Beitrag zu dem Fälschungsproblem*. Leipzig 1910.

HUFNAGEL, Otto: *Caspar Schlick als Kanzler Friedrichs III.* In: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. Ergänzungs-Band 8, 1911, s. 253-460.

ZECHEL, Arthur: *Studien über Kaspar Schlick: Anfänge, erstes Kanzleramt, Fälschungsfrage*. Prag 1939.

HEINIG, Paul-Joachim: *War Kaspar Schlick ein Fälscher?* In: *Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongreß der Monumenta Germaniae Historica München, 16.–19. September 1986*. Hannover 1988, s. 247–281.

ELBEL, Petr – ZAJIC, Andreas Hermenegild: *Die zwei Körper des Kanzlers? Die "reale" und die "virtuelle" Karriere Kaspar Schlicks unter König und Kaiser Sigismund - Epilegomena zu einem alten Forschungsthema*. I–III. In: *Mediaevalia historica Bohemica* 15/2, 2012, s. 47–143; 16/1, 2013, s. 55–212; 16/2, 2013, s. 73–157.

HEINIG, Paul-Joachim: *Zur Kanzlei Praxis unter Kaiser Friedrich III. (1440–1493)*. In: *Archiv für Diplomatik* 31, 1985, s. 383–442.

FUCHS, Franz – HEINIG, Paul-Joachim – WAGENDORFER, Martin (Hg.): *König und Kanzlist, Kaiser und Papst: Friedrich III. und Enea Silvio Piccolomini in Wiener Neustadt*. Wien – Köln – Weimar 2012.

LUGER, Daniel: *Humanismus und humanistische Schrift in der Kanzlei Kaiser Friedrichs III. (1440–1493)*. Wien – Köln – Weimar 2016.